

Науменкова Світлана,
д.е.н., професор кафедри фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>
naumenkova@knu.ua

Міщенко Світлана,
д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>
smischenko1806@gmail.com

ЦИФРОВА ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси цифровізації фінансового посередництва та цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є дані міжнародних організацій та результати наукових доробок провідних вчених. У процесі дослідження використовувалися методи індукції, дедукції, абстрактно-логічний (при визначенні сутності поняття «цифрова фінансова інклюзія», узагальненні результатів досліджень та формулюванні висновків), монографічний (при дослідженні сучасного стану цифровізації фінансового посередництва в Україні), порівняння, графічний та табличний для наочного відображення аналітичної інформації тощо.

Результати. На підставі теоретичних узагальнень у статті обґрунтовано необхідність системної цифровізації фінансового сектору України. Для забезпечення рівноправного доступу громадян до цифрових фінансових послуг сформульовано основні принципи цифрового фінансового посередництва. Проаналізовано можливості цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні та інших країнах світу. Визначено основні бар'єри, що перешкоджають доступу населення до фінансових послуг.

Наукова новизна. Результати дослідження надали можливість розкрити зміст цифрової фінансової інклюзії. На основі аналізу економічної ситуації в Україні визначено, що її погіршення збільшує частку «фінансово виключеного» населення, ускладнює доступ громадян до цифрового фінансового обслуговування в максимально зручній для них формі. Отримана інформація є основою для розробки першочергових заходів щодо інтегрованого розвитку фінансового сектору в Україні, усунення наявних цінових і нецінових бар'єрів тощо.

Практична та (або) теоретична значущість. Практична значущість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані практиками, вченими, представниками влади для застосування системного підходу щодо підвищення рівня фінансового обслуговування в Україні. Імплементация сформульованих пропозицій сприятиме розвитку інфраструктури ринку цифрових фінансових продуктів та послуг; посиленню процесів регулювання та нагляду за фінансовими посередниками, які використовують механізми дистанційного обслуговування клієнтів.

Ключові слова: цифрова фінансова інклюзія, фінансові інститути, цифрові фінансові послуги, доступ до фінансів, фінансове посередництво, принципи, цифровий ринок.

Naumenkova Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance,
Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>
naumenkova@knu.ua

Mishchenko Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance, Banking and Insurance,
Banking University, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>
smischenko1806@gmail.com

DIGITAL FINANCIAL INCLUSION: OPPORTUNITIES AND BARRIERS FOR UKRAINE

Object of study. The object of the study are the processes of digitalization of financial intermediation and digital access of the population to basic financial services in Ukraine.

Methodology. The information base of the research are the data of international organizations and the results of scientific achievements of leading scientists. The research methods have been the following: induction, deduction, abstract-logical (in determining the essence of the concept of “digital financial inclusion”, generalization of research

results and formulation of conclusions), monographic (in the study of the current state of digitalization of financial intermediation in Ukraine), comparison, graphical and tabular for visual display of analytical information, etc.

Results. On the basis of theoretical generalizations the necessity of system digitalization of the financial sector of Ukraine has been substantiated in the article. To ensure equal access of citizens to digital financial services, the basic principles of digital financial intermediation have been formulated. Possibilities of digital access of the population to basic financial services in Ukraine and other countries of the world have been analyzed. The main barriers to public access to financial services have been identified.

Scientific novelty. The results of the study have provided the opportunity to reveal the content of digital financial inclusion. Based on the analysis of the economic situation in Ukraine, it has been determined that its deterioration increases the share of "financially excluded" population, complicates the access of citizens to digital financial services in the most convenient form for them. The information obtained has become the basis for the development of priority measures for the integrated development of the financial sector in Ukraine, the elimination of existing price and non-price barriers, etc.

Practical and (or) theoretical significance. Practical significance is that the results of the study can be used by practitioners, scientists, government officials to apply a systematic approach to improving the level of financial services in Ukraine. The implementation of the formulated proposals will contribute to the development of the infrastructure of the market of digital financial products and services; strengthening the processes of regulation and supervision of financial intermediaries that use remote customer service mechanisms.

Keywords: digital financial inclusion, financial institutions, digital financial services, access to finance, financial intermediation, principles, digital market.

Науменкова Светлана,

д.э.н., профессор кафедры финансов,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>

naumenkova@knu.ua

Мищенко Светлана,

д.э.н., профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования,

ГБУЗ «Университет банковского дела», г. Киев, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>

smischenko1808@gmail.com

ЦИФРОВАЯ ФИНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИВНОСТЬ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы цифровизации финансового посредничества и цифрового доступа населения к базовым финансовым услугам в Украине.

Методология. Информационной базой исследования являются данные международных организаций и результаты научных разработок ученых. В процессе исследования использовались методы индукции, дедукции, абстрактно-логический (при определении сущности понятия «цифровая финансовая инклюзия», обобщении результатов исследований и формулировании выводов), монографический (при исследовании современного состояния цифровизации финансового посредничества в Украине), сравнения, графический и табличный для наглядного отображения аналитической информации и др.

Результаты. На основании теоретических обобщений в статье обоснована необходимость системной цифровизации финансового сектора Украины. Для обеспечения равноправного доступа граждан к цифровым финансовым услугам сформулированы основные принципы цифрового финансового посредничества. Проанализированы возможности цифрового доступа населения к базовым финансовым услугам в Украине и других странах мира. Определены основные барьеры, препятствующие доступу населения к финансовым услугам.

Научная новизна. Результаты исследования дали возможность раскрыть содержание цифровой финансовой инклюзии. На основе анализа экономической ситуации в Украине определено, что ее ухудшение увеличивает долю «финансово исключенного» населения, затрудняет доступ граждан к цифровому финансовому обслуживанию в максимально удобной для них форме. Полученная информация является основой для разработки первоочередных мер для интегрированного развития финансового сектора в Украине, устранения имеющихся ценовых и неценовых барьеров и др.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Практическая значимость заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы практиками, учеными, представителями власти для применения системного подхода по повышению уровня финансового обслуживания в Украине. Имплементация сформулированных предложений будет способствовать развитию инфраструктуры рынка цифровых финансовых продуктов и услуг; усилению процессов регулирования и надзора за финансовыми посредниками, которые используют механизмы дистанционного обслуживания клиентов.

Ключевые слова: цифровая финансовая инклюзия, финансовые институты, цифровые финансовые услуги, доступ к финансам, финансовое посредничество, принципы, цифровой рынок.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-133-149

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж останніх років питанням фінансової інклюзії, або «фінансового включення» населення в систему офіційного фінансового обслуговування приділяється значна увага, що зумовлено необхідністю вирішення проблем подолання бідності, зменшення обсягів тіньових фінансових потоків та забезпечення економічного розвитку країн. У 2017 р. у світі близько 1,7 млрд. дорослих громадян (31% дорослого населення світу) не мали доступу до фінансових послуг [1]. Забезпечення доступу широких верств населення до базових фінансових послуг знаходиться під постійною увагою Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Базельського комітету з питань банківського нагляду, Ради з фінансової стабільності та ін.

У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. фінансова інклюзія визначена одним з п'яти актуальних напрямів поряд з такими, як фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток [2]. Актуальні завдання цифрового розвитку фінансового сектору також окреслено у відповідній Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. [3]. На Форумі з фінансової інклюзії [4] підкреслено особливу важливість інклюзивного розвитку фінансового сектору на основі забезпечення рівноваги між розв'язанням локальних проблем, сприянням інноваціям, управлінням ризиками та захистом споживачів в Україні.

Рушійні наслідки економічної кризи в Україні та посилення глобальних викликів, спричинених поширенням пандемії COVID-19, активізували увагу до проблеми доступності фінансових послуг та більш широкого використання інструментів для дистанційного та безконтактного обслуговування. Цифровізація фінансового простору не лише знижує витрати, пришвидшує транзакції, робить їх більш безпечними та прозорими, але водночас дозволяє використовувати фінансові продукти, пристосовані до потреб найбільш уразливих груп громадян з низькими та нестійкими доходами, які не мають доступу до системи офіційного фінансового обслуговування через географічну відстань та наявність різних перешкод. Відсутність доступу частини громадян країни до системи офіційного фінансового обслуговування в умовах вимушеної ізоляції через проведення протиепідемічних заходів, екологічних загроз, економічної кризи та інших причин знижує рівень соціально-економічного захисту населення, посилює соціальну напругу в суспільстві, що, зрештою, призводить до небезпеки функціонування економіки країни в цілому. З огляду на це питання щодо оцінки можливості доступу населення до базових фінансових послуг на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових каналів фінансового обслуговування, визначення бар'єрів та формулювання пропозиції для їх подолання є своєчасними та актуальними.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процеси цифровізації фінансового посередництва та цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні.

З метою формування рекомендацій щодо створення умов для «цифрового фінансового включення» населення України до системи офіційного фінансового обслуговування досліджені питання доступу до фінансів, фінансового виключення та фінансової інклюзії.

Зауважимо, що показник доступу до фінансів донедавна був складовою при розрахунку індексу фінансового розвитку (The Financial Development Index), значення якого для більш ніж 60 країн світу упродовж 2009–2012 рр. відображалось в матеріалах Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF) в Давосі. Відмітимо, що рейтинг України за рівнем доступу до фінансів в оцінках Давоського форуму суттєво погіршився: за даними 2009–2012 рр. Україна опустилася з 45 на 56 позицію серед 62 країн світу [5, с. 367].

У 2008 р. групою науковців Світового банку було оприлюднено перше дослідження щодо розробки показників, результати розрахунків яких надали можливість зробити висновки, що доступ до фінансових послуг є досить обмеженим у всьому світі. Така ситуація спричинена низкою бар'єрів, які заважають невеликим фірмам та бідним домогосподарствам користуватися фінансовими послугами.

Увагу суспільства проблема фінансової інклюзії отримала, коли у 2011 р. компанією Gallup Inc. за результатами опитування 150 тис. респондентів із 148 країн світу, було сформовано статистичну

базу глобальної фінансової інклюзії (Global Findex Database), яка стала основним джерелом інформації про те, як населення в різних країнах світу заощаджує, позичає, здійснює платежі та управляє ризиками.

Стрімка цифровізація фінансового посередництва в умовах революції фінансових технологій (Fintech Revolution) розкриває нові можливості для фінансового включення на основі використання інноваційних продуктів та каналів цифрового обслуговування населення. Відповідно до «Цифрового порядку денного для Європи» («A Digital Agenda for Europe») [6], вирішення спільних завдань передбачається за такими напрямками, як: єдиний цифровий ринок; сумісність та стандарти; довіра і безпека; швидкий доступ до Інтернету; дослідження та інновації; розвиток цифрової грамотності, навичок та інклюзії. Безумовно, кожен з цих напрямів є важливим для подальшого розвитку цифрового фінансового посередництва в Україні та підвищення цифрового доступу населення до базових фінансових послуг. Формування єдиного цифрового ринку та платіжного простору створює додаткові можливості для поглиблення фінансової інклюзії, що відображено у спільному документі групи Світового банку (World Bank Group, WBG) та Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS) [7].

Питання доступності фінансових послуг та фінансової інклюзії набули широкого обговорення і в науковій літературі.

Так, у дослідженні [8, с. 3–4] авторами визначено найважливіші складові для зниження ризиків та відкриття «шлюзу фінансової доступності», а саме: забезпечення надійності платежів, налагодження каналів для комунікацій та організація моніторингу.

Вчені у науковій роботі [9, с. 216–217] розкрили переваги впровадження електронних платежів органів державної влади громадянам у системі «від уряду до людини» (government-to-person, G2P) в контексті поглиблення фінансової інклюзії. Зауважено, що оцифрування може потребувати значних передових інвестицій у створення належної фізичної платіжної інфраструктури, системи фінансової ідентифікації, системи захисту споживачів та системи освіти для забезпечення безпечного, надійного доступу до системи цифрових платежів.

Заслуговує на увагу смілива пропозиція фахівців [10, с. 425–430] щодо створення комплексів фінтех-філантропія-розвиток (fintech-philanthropy-development), які поєднують поведінкову економіку з алгоритмами прогнозування на основі реалізації концепції «Знай свого (нераціонального) клієнта» («Know Thy (Irrational) Customer») для прискорення доступу до фінансів. Цифрова революція, на думку авторів, додає нові характеристики матеріальній культурі фінансового включення, через пропонування державі нових способів розширення включення «розбірливих», а глобальним фінансам нові форми «профілювання» бідних домогосподарств до генераторів фінансових активів.

Перспективи розвитку банківського бізнесу в умовах стрімкого розвитку сектору фінансових технологій ґрунтовно висвітлено в дослідженні [11, с. 54–56]. Науковцями доведено, що тенденції розвитку ринку фінансових технологій варто враховувати при визначенні ключових детермінант трансформації банківського сектору щодо формування нових бізнес-моделей банків з урахуванням викликів цифровізації.

У праці [12, с. 86] охарактеризовано поняття фінансової інклюзії, визначено її роль у забезпеченні цілісності фінансової системи. Вченою акцентовано увагу на взаємозв'язку фінансової інклюзії та ефективності системи протидії легалізації злочинних доходів.

Отже питання фінансової інклюзії окреслює виклики розвитку ринку фінансових технологій. Тому масштабні зміни у фінансовому секторі в умовах переходу до цифрового розвитку суспільства повинні здійснюватися на системній основі. Використання інноваційних фінансових продуктів та нових форм фінансового обслуговування, запровадження нових бізнес-моделей діяльності фінансових посередників та їхніх агентів мають відповідати Глобальним Цілям сталого розвитку.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

У більшості публікацій з проблем фінансової інклюзії в Україні зосереджено увагу на питаннях цифровізації фінансового простору. Науковцями доведено необхідність оновлення платіжного ландшафту, запровадження нових моделей фінансового обслуговування клієнтів, фінансової грамотності населення та захисту прав споживачів фінансових послуг.

Серед найменш досліджених аспектів, в умовах реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р., є питання щодо того, реалізація якого підходу визначатиме подальший розвиток сектору фінансових послуг в Україні, а саме: екстенсивного, орієнтованого на охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, чи інтенсивного, що дасть змогу

розширити перелік та поліпшити якість надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ.

Зважаючи на необхідність застосування системного підходу, конкретизації принципів цифрового фінансового посередництва та їхнього регуляторного оформлення, потребують додаткового дослідження питання: Що впливає на рівень охоплення населення фінансовими послугами? Які існують бар'єри та обмеження щодо приєднання населення до системи офіційного фінансового обслуговування? Як цифровізація фінансового посередництва впливає на доступ до фінансових послуг? В умовах вимушеної ізоляції через посилення несприятливих подій та загострення системних ризиків яка частина населення матиме можливість доступу до фінансового обслуговування, використовуючи інноваційні канали і сервіси, і якими показниками це вимірюється? Необхідність вирішення цих питань зумовлює спрямованість цього дослідження.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою статті є аналіз доступності населення до базових фінансових послуг, що надаються на основі використання цифрових технологій в Україні. Для реалізації поставленої мети було визначено перелік таких завдань:

1. Провести дослідження економічного змісту поняття «цифрова фінансова інклюзія» на основі розкриття змісту та порівняння таких термінів, як доступ до фінансів, фінансове виключення, фінансова інклюзія, цифрове фінансове посередництво.
2. Визначити принципи цифрового фінансового посередництва.
3. Дослідити рівень охоплення населення фінансовими послугами в світі, бар'єри та обмеження щодо приєднання населення України до системи офіційного фінансового обслуговування.
4. Сформулювати напрями та надати пропозиції для забезпечення доступу окремих груп населення до базових фінансових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Дослідження питань цифрової фінансової інклюзії визначило необхідність більш повного розкриття змісту цього поняття. В умовах широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій суттєво розширюються можливості використання різноманітних інструментів та з'являються нові можливості для подолання існуючих бар'єрів доступу до фінансових послуг [13, с. 311–312]. Відтак, поняття «цифрова фінансова інклюзія» поглиблює та розвиває зміст поняття «фінансова інклюзія».

Представники Світового банку визначають фінансову інклюзію як наявність доступу споживачів до фінансових продуктів та послуг (з переказу коштів та платежів, збереження, кредитування та страхування), що відповідають їхнім потребам, є прийнятними, надаються відповідально та на постійній основі [14].

За підходами Національного банку України, фінансова інклюзія розглядається в площині створення умов для залучення усіх сегментів населення і бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані, відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві [4].

Розкриваючи зміст поняття фінансова інклюзія доцільно акцентувати увагу на таких важливих моментах:

По-перше, йдеться про доступність дорослого населення країни (у віці старше 15 років) до базових фінансових послуг, до яких, згідно з підходами Світового банку, віднесено такі, як: грошові перекази та платежі, послуги із заощадження, послуги із кредитування, страхові послуги.

По-друге, фінансова інклюзія розглядається в площині збільшення частини населення, «включеного» до системи офіційного фінансового обслуговування. Можливі способи неофіційного або неурегульованого фінансового обслуговування не розглядаються.

По-третє, «фінансова інклюзія» та «доступ до фінансів» не є тотожними поняттями. Обмеженість у користуванні фінансовими послугами не обов'язково відбувається через відсутність доступу. Деякі громадяни можуть мати доступ до послуг банків та інших фінансових установ, але відмовляються від їх отримання з релігійних, культурних та інших міркувань – це прояв добровільного «виключення» людини із системи фінансового обслуговування. В інших випадках обмеженість доступу до фінансових послуг може бути спричинена наявністю різних бар'єрів, а саме: інформаційних, технологічних, цінних, договірних. Окремою групою виділяють бар'єри, які

ускладнюють доступ та характеризуються примусовістю обмеження доступу до фінансових послуг – це військові дії, стихійні лиха, недостатній дохід, обмежений продуктивний ряд [5, с. 366].

Виходячи з наведеного вище, відсутність доступу населення до системи офіційного фінансового обслуговування знаходить відображення у такому понятті, як фінансове виключення.

«Фінансове виключення» характеризує відсутність доступу споживачів до фінансових послуг, які відповідають їхнім потребам, через наявність різного роду перешкод та ускладнень (цінових і нецінових), що відокремлюють цих громадян від нормального рівня соціального життя у суспільстві, до якого вони належать. Саме тому дослідження, спрямовані на розробку заходів щодо усунення бар'єрів, пов'язаних з перешкоджанням реальному доступу споживачів до фінансових послуг, набувають особливої актуальності.

По-четверте, «фінансова інклюзія» характеризує можливість реального доступу споживачів (населення та підприємств малого бізнесу) до базових фінансових послуг. Реальний доступ споживачів до фінансових послуг характеризує своєчасне надання фінансової послуги у зручній для них формі та за ціною, яка є прийнятною й економічно обґрунтованою (рентабельною) для фінансової установи, що її надає.

Для розкриття змісту поняття «цифрова фінансова інклюзія» з'ясуємо, у чому полягають особливості цифрового фінансового посередництва. Так, підвищення доступності населення до фінансових послуг з використанням цифрових технологій потребує вдосконалення взаємодії фінансових посередників зі споживачами на основі відповідального фінансування – надання роздрібних фінансових послуг на принципах прозорості та справедливості, що потребує дотримання відповідного балансу між інтересами надавачів та споживачів фінансових послуг, а також попередження несправедливого відношення та завдання збитків роздрібним споживачам фінансових послуг, до яких у більшості країн відносять фізичних осіб, а в окремих країнах – ще й малі комерційні підприємства.

Практика стимулювання відповідального фінансування охоплює наступне: запровадження стандартів та кодексів поведінки постачальників фінансових послуг; регулювання захисту прав споживачів; реалізацію ініціатив щодо підвищення поінформованості та обізнаності споживачів фінансових послуг.

Базовим поняттям для практики відповідального фінансування є так звана «прийнятність фінансової послуги» – ступінь того, наскільки продукт або послуга, яка запропонована посередником, відповідає фінансовому стану роздрібного клієнта, інвестиційним завданням, рівню толерантності до ризику, фінансовим потребам, знанням та досвіду. Це набуває особливого значення для країн з низьким рівнем економічного розвитку, де частина населення через обмеженість доступу до фінансових послуг за територіальною, віковою ознаками, рівнем освіти та іншими критеріями розподілу фактично позбавлена можливостей саморозвитку в умовах високо інтегрованого світу.

Стрімка цифровізація фінансового сектору має відбуватися системно, на основі дотримання загально визнаних принципів, таких як: «Принципи цифрової фінансової інклюзії Групи двадцяти» («G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion») [15], «Принципи інноваційної доступності фінансових послуг Групи двадцяти» («G20 Principles for Innovative Financial Inclusion») [16].

Розширення можливостей для більш широкого охоплення населення фінансовими послугами на основі використання цифрових технологій висуває додаткові вимоги до діяльності фінансових посередників в цілому. З огляду на це виникає необхідність визначення принципів цифрового фінансового посередництва, які мають отримати відповідну регуляторну конкретизацію для запровадження їх на практиці (рис. 1).

Згідно з даними, представленими на рисунку, зробимо висновок, що для цифрової фінансової інклюзії головну роль відіграє дистанційна форма обслуговування, використання якої дозволяє споживачам одержувати послуги не у фінансових установах безпосередньо, а у третіх осіб – агентів або інших сторонніх посередників, які надають їх, зазвичай, відповідно до укладеної угоди.

Для ефективного захисту прав споживачів важливим є урегульованість діяльності фінансових установ та їхніх агентів при цифровому наданні фінансових послуг. Фінансові установи мають нести відповідальність за власні дії та дії своїх агентів у межах, визначених договорами агентських відносин незалежно від того, санкціоновані такі дії прямо чи опосередковано [17, с. 398]. Зокрема, фінансові послуги мають відповідати потребам клієнтів і надаватися за ціною, доступною для споживачів і прийнятною для постачальників.

Зауважимо, що використання дистанційних моделей потребує забезпечення операційної сумісності схем такого обслуговування, доступу до платіжних систем та інфраструктури зв'язку, а також дотримання вимог щодо захисту персональних даних клієнтів та інформації фінансових установ.

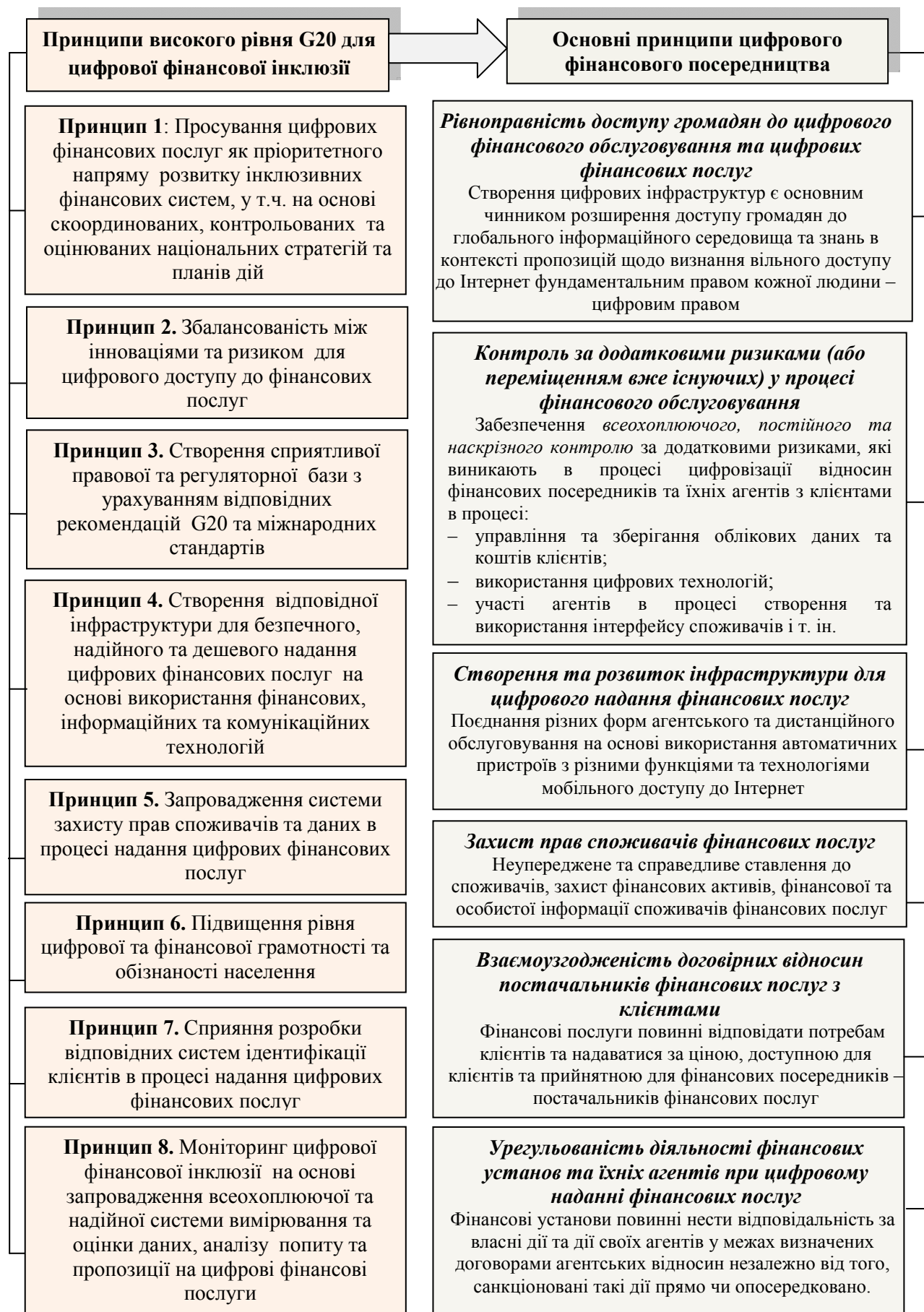

Рис. 1. Принципи цифрової фінансової інклюзії G20 та цифрового фінансового посередництва
Джерело: складено авторами на основі [15]

Також підвищується контроль за додатковими ризиками (або переміщенням вже існуючих) у процесі фінансового обслуговування, які виникають при управлінні та зберіганні облікових даних і коштів клієнтів, здійсненні платежів, участі агентів в процесі створення та використання інтерфейсу споживачів тощо. Забезпечення цифрового доступу для груп населення з обмеженим рівнем фінансового обслуговування до базових послуг відбувається на основі використання: цифрових фінансових продуктів та послуг; цифрових каналів надання послуг; цифрових бізнес-моделей обслуговування клієнтів і залучення коштів (рис. 2).

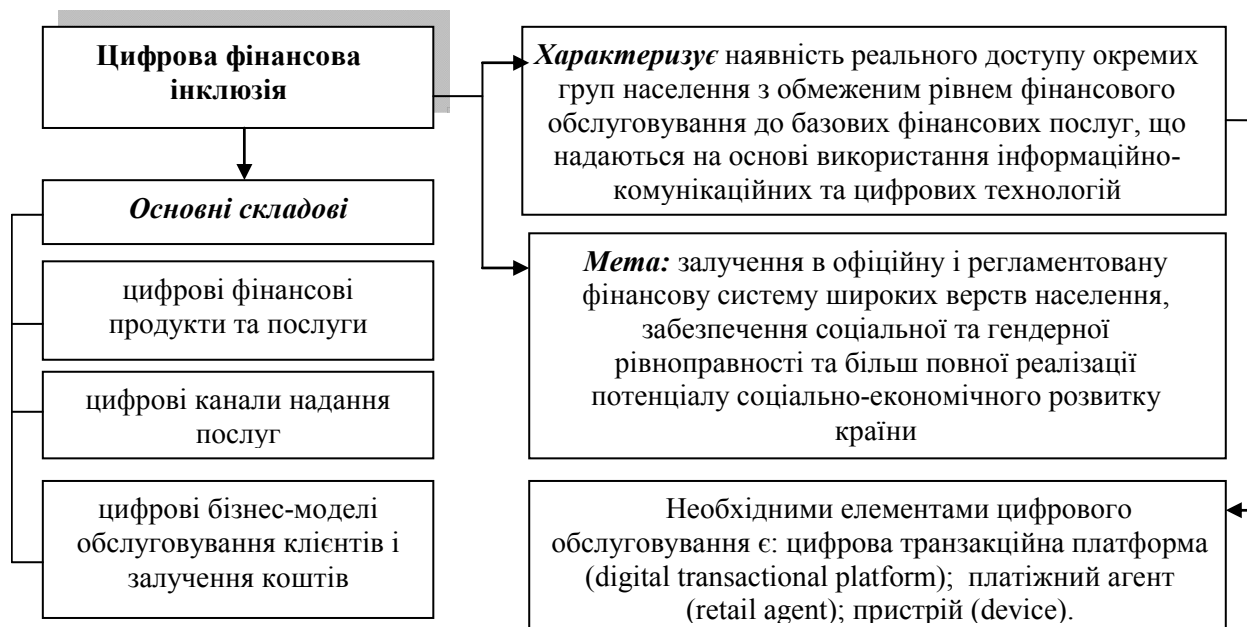

Рис. 2. Складові цифрової фінансової інклюзії

Джерело: побудовано авторами на основі [18]

Далі, для досягнення мети дослідження, визначимо відмінність понять «цифрова фінансова інклюзія» та «цифрове фінансове обслуговування».

Так, поняття «цифрове фінансове обслуговування» охоплює широке коло споживачів (юридичних осіб та населення), послуги яким фінансові установи надають на основі цифрових технологій, в той час як «цифрова фінансова інклюзія» зосереджує увагу саме на групах населення, які мають обмежений рівень доступу до фінансового обслуговування та потребують допомоги у подоланні бар'єрів доступу до базових фінансових послуг.

Зауважимо, що упродовж останнього часу особлива увага приділяється питанням доступності населення країн з низьким рівнем доходів переважно до платіжних послуг. Це пояснюється масштабною роботою щодо просування та заохочення участі населення цих країн у глобальних ланцюжках створення доданої вартості на основі реалізації платформного підходу.

Платформний підхід складається з трьох основних рівнів – бази даних біометричної ідентифікації, адресації віртуальних платежів та функціональної сумісності цифрових платежів [1].

Суттєвими складовими для прискорення процесів фінансової інклюзії в найменш розвинених країнах є такі: наявність інфраструктури для цифрових фінансових послуг (мобільні ширококутні мережі, розвинена агентська мережа для задоволення потреб громадян щодо отримання та переказу коштів); запровадження систем, зокрема біометричних, для цифрової ідентифікації споживачів; розширення відкритих інтерфейсів прикладного програмування – загальнодоступних засобів для розробників з метою отримання доступу до використання пропріетарного програмного забезпечення та забезпечення відповідної взаємодії програмних додатків; вдосконалення нормативно-правової бази для урегульованого отримання цифрових фінансових продуктів і послуг більшістю громадян країни; забезпечення доступу до державних платформ даних.

Для кількісного оцінювання рівня цифрової фінансової інклюзії в дослідженні використано дані статистичної бази глобальної фінансової інклюзії Світового банку. Відмітимо, що у світі існують й інші інформаційні бази, дані яких відрізняються за рівнем охоплення населення та підприємств малого бізнесу фінансовими послугами, періодичністю оновлення, відкритістю, зокрема такі:

Consumer Protection, Financial Capability Surveys, Living Standards, FinScope, Financial Diaries, MECOVI.

Відповідно до Плану дій щодо фінансового включення, затвердженого представниками Світового банку на саміті Групи двадцяти у Сеулі у 2010 р., розроблено у 2012 р. й оновлено у 2013 та 2016 рр. систему індикаторів фінансової доступності [19].

Застосування даних саме Світового банку для оцінки фінансової інклюзії вважаємо доцільним через наявність загальнонаціональних репрезентативних спостережень на рівні фінансів домогосподарств та здійснення оцінювання за показниками:

– доступу – наявність інфраструктури надання послуг (фінансові установи, розгалуженість філіальної мережі та відділень; технічні засоби надання послуг; мережа агентів; засоби для дистанційного отримання послуг (Інтернет, мобільний зв'язок тощо));

– якості фінансових послуг для споживачів – цінова доступність; можливість безперебійного надання послуг; наявність ефективної системи захисту прав споживачів тощо;

– використання фінансової послуги – розуміння сутності послуги споживачем; рівень фінансової грамотності населення; позитивний вплив послуги на якість життя тощо.

Порівняльний аналіз доступності фінансових послуг для населення України та інших країн світу представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні індикатори фінансової доступності для окремих груп країн світу та України у 2017 р.

Показники	Країни світу в цілому	Європа та Центральна Азія	Україна	Значення показників для країн з рівнем ВНД на душу населення:				
				високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Відкриття рахунків								
Частка дорослого населення, що мають офіційний рахунок, %:	68,5	65,3	62,9	93,7	73,1	65,3	57,8	34,9
Частка дорослого населення, що мають рахунок у фінансовій установі, %:	67,1	65,1	62,9	93,7	72,8	64,3	56,1	24,5
Частка окремих груп дорослого населення, що мають офіційний рахунок, %:								
– жінки	64,8	62,5	61,3	92,9	69,3	61,0	53,0	29,9
– населення країни, що належить до категорії 40% найбіднішого населення	60,5	56,3	53,3	90,0	62,4	56,5	50,7	25,5
– непрацездатне населення	66,0	52,8	54,8	89,9	61,6	55,2	50,8	23,4
– сільське населення	59,3	61,7	55,5	93,7	72,9	64,8	57,6	32,3
Переказ коштів								
Частка дорослого населення, що здійснювало внутрішні грошові перекази, %:								
– через власний рахунок	н/д	12,8	8,1	н/д	14,5	12,2	10,1	16,0
– через позабіржові системи або сервіси	н/д	7,0	2,8	н/д	6,4	5,5	4,7	9,6
– у готівковій формі	н/д	8,0	10,1	н/д	5,3	7,1	8,8	8,0
Заощадження								
Частка дорослого населення, що заощаджувало, %:								
– через фінансову установу	26,7	14,4	12,9	54,8	26,9	21,3	15,9	11,1
– через ощадний клуб або за допомогою особи, яка не є членом родини	н/д	5,0	2,2	н/д	5,9	9,6	13,0	23,0
– на основі економії коштів	48,4	37,0	39,6	71,4	46,4	43,0	39,7	47,6
Заощадження серед осіб похилого віку, %	20,6	15,0	11,2	43,9	19,1	16,1	13,2	8,9
Кредитування								
Частка дорослого населення, що отримало позику, %:								
– у фінансовій установі або з використанням кредитної картки	22,5	24,2	21,8	55,1	22,4	16,0	9,8	7,9
– у родини або друзів	25,8	24,5	30,8	13,3	26,1	28,3	30,4	31,3
– у грошовій формі	47,5	44,0	46,9	64,4	44,4	43,6	42,9	45,6
– наявність непогашеної іпотечної позики	11,2	11,6	4,6	26,6	11,1	8,0	5,0	5,5

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Дистанційні платежі та розрахунки								
отримання заробітної плати у приватному секторі	15,9	21,2	20,7	38,9	17,8	11,5	5,5	3,3
– оплата комунальних послуг	22,3	23,0	20,0	59,7	22,6	14,9	7,5	4,4
– отримання платежів з державного сектору	16,3	28,8	34,3	34,3	17,9	13,0	8,3	4,3
– оплата комунальних послуг або здійснення онлайн покупок через Інтернет	29,0	30,6	29,5	67,6	37,5	21,9	6,8	4,8

Джерело: складено авторами за даними [19]

За результатами аналізу даних щодо доступності фінансових послуг, представлених у табл. 1, дійдемо висновку, що в Україні лише 63% дорослого населення мали рахунки в офіційних фінансових установах. Серед громадян працездатного віку цей показник становив 70% і є значно нижчим, ніж у країнах Європейського союзу, де він становить майже 94%.

Для України характерним є доступ сільського населення до фінансових послуг на рівні 55,5%, наявність офіційних рахунків серед жінок – 61,3%. Зауважимо, що наявність рахунку в офіційній фінансовій установі є необхідною передумовою для включення населення до системи офіційного фінансового обслуговування, але варто звернути увагу на спрямованість використання рахунку. Показовим є той факт, що за даними на кінець 2017 р. в Україні лише 21,0% громадян, зайнятих у приватному секторі, використовували для одержання заробітної плати рахунки в офіційних фінансових установах, що свідчить про високий рівень тінізації доходів (табл. 2).

Таблиця 2

Спрямованість використання рахунків населенням України та інших країн у 2017 році, % дорослого населення, що має офіційний рахунок

Показник	Україна	Значення показників для країн з рівнем ВНД на душу населення:				
		високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
Використання рахунку для оплати комунальних платежів	20,0	59,7	22,6	14,9	7,5	4,4
Використання рахунків для отримання заробітної плати у приватному секторі	20,7	38,9	17,8	11,5	5,5	3,3
Використання рахунків для отримання державних виплат	34,3	34,3	17,9	13,0	8,3	4,3
Використання платіжних карток для здійснення покупок	39,1	80,1	38,1	23,8	10,0	0,0
Використання Інтернету для оплати рахунків або онлайн покупок	29,5	67,6	37,5	21,9	6,8	4,8
Використання мобільного телефону або Інтернет для доступу до рахунку	18,1	51,8	30,6	19,2	8,3	17,1

Джерело: складено авторами за даними [19]

Зазначимо, що цифрова фінансова інклюзія забезпечує надзвичайно високий рівень мобільності населення та гнучкості фінансового обслуговування на основі отримання можливості доступу до рахунку завдяки використанню мобільного телефону або мережі Інтернет. В Україні таку можливість мають лише 18,1% дорослого населення, водночас як у високорозвинених країнах цей показник перевищує 51,8%. Охоплення населення традиційними каналами обслуговування з використанням платіжних карток в Україні становить 39,1%, що відповідає аналогічному показнику для країн з рівнем доходів вище середнього – 38,1%.

Перешкоди залучення населення до офіційного фінансового обслуговування, спричинені різними бар'єрами, надано у табл. 3.

Відповідно до табл. 3, основні бар'єри, що гальмують доступ населення до офіційного фінансового обслуговування, умовно поділяються на дві групи:

- пов’язані з діяльністю фінансових установ (відсутність довіри до фінансових установ; висока вартість фінансових послуг; віддаленість фінансових установ);
- не пов’язані з діяльністю фінансових установ (релігійні причини; відсутність необхідної документації; наявність рахунку в одного з членів родини; відсутність необхідності в рахунку).

Таблиця 3

Перешкоди залучення населення до офіційного фінансового обслуговування, %

Бар’єри	Європа та Центральна Азія	Україна	Країни за рівнем ВНД на душу населення:			
			вище середнього	середній	нижче середнього	низьки й
Пов’язані з діяльністю фінансових установ:						
– відсутність довіри до фінансових установ	28,5	50,3	18,6	16,0	14,1	15,5
– висока вартість фінансових послуг	27,3	40,0	28,3	25,9	24,1	29,2
– віддаленість фінансових установ	14,7	22,4	21,0	20,7	20,5	29,5
Не пов’язані з діяльністю фінансових установ:						
– недостатність коштів	48,5	58,4	57,8	60,3	62,2	76,7
– наявність рахунку у одного з членів родин	30,2	21,3	32,5	27,6	24,1	9,8
– відсутність необхідної документації	14,0	8,3	15,8	18,5	20,4	26,2
– відсутність необхідності у рахунку	6,9	7,2	2,9	3,7	4,3	0,9
– релігійні причини	5,9	3,0	4,8	5,7	6,4	7,1

Джерело: побудовано авторами за даними [19]

Основною причиною виключення населення окремих країн світу із системи офіційного фінансового обслуговування є недостатність коштів для відкриття рахунку. Для більшості країн світу значення цього показника перевищує 50%, для населення країн з низьким рівнем доходів – 76,7%, зокрема для України – 58,4%.

Доцільно також звернути увагу на причини «фінансового виключення» населення із системи офіційного обслуговування, що пов’язані з діяльністю фінансових установ. Так, для 50,3% респондентів із тих, які не мають рахунків у фінансових установах, основною причиною, що перешкоджає їх залученню до офіційного фінансового обслуговування, є відсутність довіри до фінансових установ.

Зауважимо, що інституціоналізація довіри набуває завершеної форми саме після переходу до фідучіарних грошових систем та появи цифрових валют, коли суспільна довіра стає соціальним феноменом і включається до складу грошової системи як неформальний інститут [13, с. 309].

Негативною тенденцією, що гальмує фізичний доступ населення до фінансових послуг, є критично низький рівень розвиненості фінансової інфраструктури порівняно з іншими країнами. Так, кількість відділень банків на 100 тис. осіб дорослого населення в Україні зменшилася упродовж 2009–2018 рр. майже у 7,5 разів: з 3,22 до 0,43, водночас як у більшості європейських країн значення цього показника знаходиться в межах 30–40 [20, с. 200].

Рівень доступу дорослого населення до мережі Інтернет, як необхідної передумови переходу до фінансового обслуговування з використанням інноваційних технологій, в Україні наближається до 63%, а для молоді значення цього показника перевищує 86%. Водночас, рівень використання мережі Інтернет для оплати рахунків і здійснення он-лайн покупок є низьким – 22,9% та 21,7%, відповідно. Критично низькими є значення показника використання мережі Інтернет сільським населенням (18–23%).

Послідовність аналізу рівня цифрової фінансової інклюзії, розробленої на основі опрацювання даних статистичної бази Світового банку, представлено на рис. 3.

У процесі аналізу зосереджено першочергову увагу на групі показників, що дозволяють виокремити частку дорослого населення, яке має активні рахунки в офіційних фінансових установах і можливість доступу до них та наступного цифрового фінансового обслуговування (доступ і управління власними фінансами, у т. ч. оплата рахунків, здійснення он-лайн покупок, отримання коштів через цифрові канали та системи обслуговування).

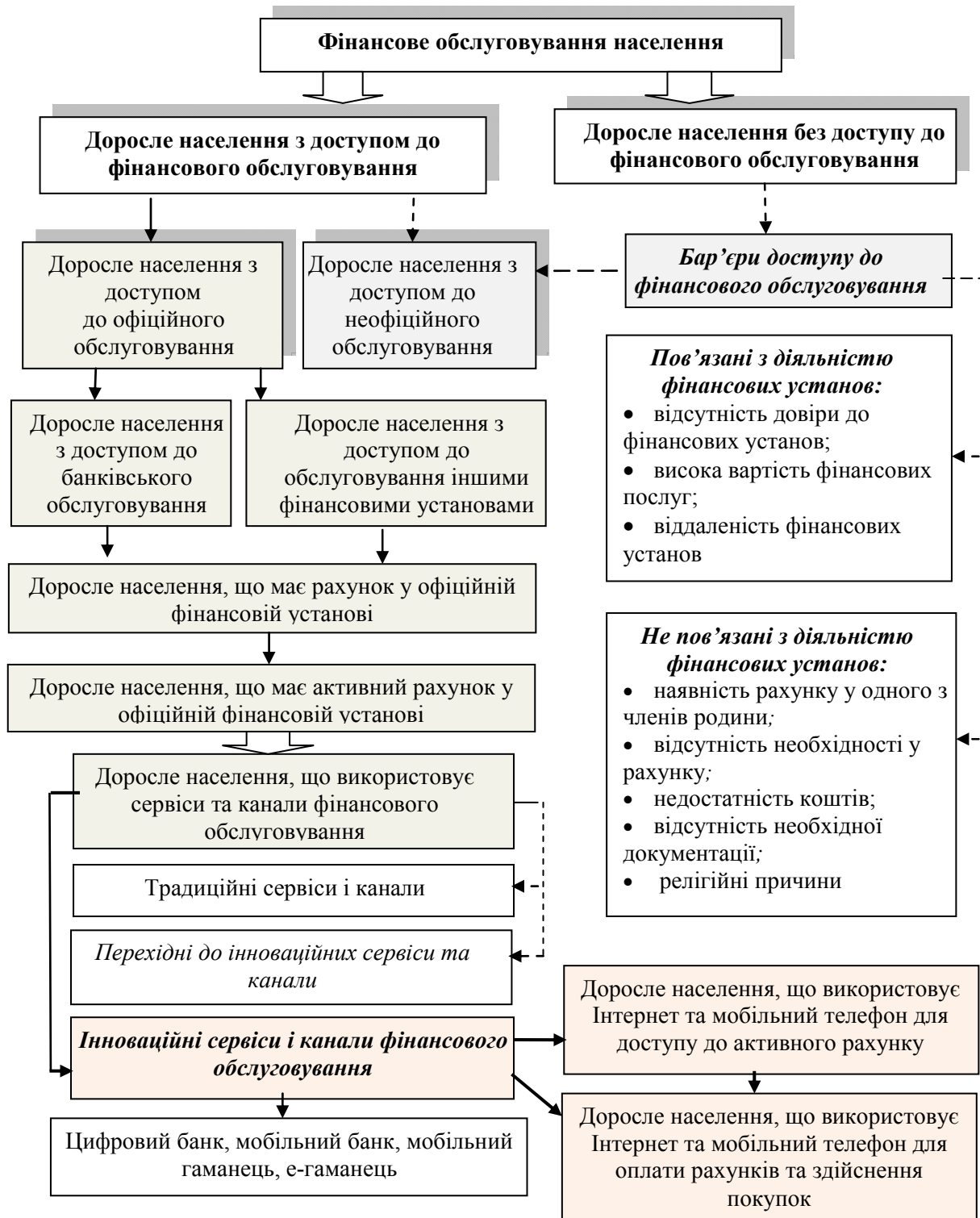

Рис. 3. Послідовність аналізу рівня цифрової фінансової інклюзії

Джерело: розроблено авторами на основі [20]

В узагальненому вигляді рівень цифрової фінансової інклюзії визначається із застосуванням таких показників (формули 1–3):

$$DFI = FI * K_{DP} * K_{MI} * K_f = A * (1 - K_{inact}) * K_{DP} * K_{MI} * K_f \quad (1)$$

де DFI – показник цифрової фінансової інклюзії (рівень можливого цифрового фінансового включення дорослого населення у віці старше 15 років), %;

FI – частка дорослого населення у віці старше 15 років з доступом до фінансового обслуговування;

$$FI = A * K_{act} = A * (1 - K_{inact}) \quad (2)$$

де A – частка фінансово включеного дорослого населення, що має рахунок у офіційній фінансовій установі, %;

коригуючі коефіцієнти:

K_{act} – доросле населення з активним рахунком в офіційній фінансовій установі;

$K_{act} = (1 - K_{inact})$;

K_{inact} – доросле населення з неактивним рахунком у офіційній фінансовій установі;

K_{DP} – доросле населення, що здійснювало або отримувало цифровий платіж упродовж минулого року;

K_{MI} – доросле населення, що використовувало мобільний телефон або Інтернет для доступу до власного рахунку в офіційній фінансовій установі;

K_f – частота платежів;

Рівень діджиталізації платежів дорослого населення:

$$DP = A_i * K_{act} * K_{DP} \quad (3)$$

DP – показник діджиталізації платежів дорослого населення, яке має рахунок у офіційній фінансовій установі, %.

Рівень фінансової інклюзії населення на основі використання традиційних і цифрових каналів та сервісів, за результатами проведеного вище аналізу, представлено на рис. 4.

Рис. 4. Частка дорослого населення з доступом до офіційного фінансового обслуговування на основі використання традиційних та цифрових каналів і сервісів в Україні та інших країнах світу в 2017 р., %

Джерело: розраховано авторами за даними [19]

Виходячи з даних, представлених на рис. 4, в умовах вимушеної ізоляції через посилення несприятливих подій та загострення економічної кризи лише 11% населення матиме можливість фінансового обслуговування, використовуючи інноваційні канали і сервіси.

Ураховуючи зазначене, перехід до моделі Cashless economy, проект якої розроблений Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства в Україні спільно з Національним банком на виконання вимог Закону України (Про затвердження вимог до суб'єктів господарювання щодо приймання електронних платіжних засобів в оплату за продані ними товари (надані послуги): Проект Постанови Кабінету міністрів України, на виконання пункту 14.9 ст. 14 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні») та базується на забезпеченні права українців на вільний вибір способу оплати та широкому розвитку платіжної інфраструктури, гальмується через існування таких основних бар'єрів, як: примусове відсторонення (фінансова ізоляція) внаслідок військових дій, тероризму, стихійних лих; низька зацікавленість споживачів внаслідок низького рівня доходів, високі тарифи; віддаленість та нерівномірність доступу громадян до фінансових послуг в окремих регіонах країни фінансових установ; відсутність попиту, довіри до фінансових установ в цілому, обмежені можливості небанківських фінансових установ у наданні певних видів фінансових послуг з використанням цифрових каналів обслуговування тощо.

Висновки та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

1. Проведено дослідження поняття «цифрова фінансова інклюзія», здійснено порівняльну характеристику термінів «доступ до фінансові», «фінансове виключення» та «цифрове фінансове посередництво». З чого зроблено наступний висновок, що:

- для цифрової фінансової інклюзії головну роль відіграє дистанційна форма обслуговування;
- основними складовими фінансової інклюзії є: цифрові фінансові продукти; цифрові канали надання послуг та цифрові бізнес-моделі обслуговування клієнтів і залучення коштів;
- цифрова фінансова інклюзія характеризує надання рівноправного доступу окремим групам населення з обмеженим рівнем фінансового обслуговування до базових фінансових послуг на основі широкого використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

2. Визначено, що основними принципами цифрового фінансового посередництва є:

- рівноправність доступу громадян до цифрового фінансового обслуговування та цифрових фінансових послуг;
- контроль за додатковими ризиками (або переміщенням вже існуючих) у процесі фінансового обслуговування;
- створення та розвиток інфраструктури для цифрового надання фінансових послуг; захист прав споживачів;
- взаємоузгодженість договірних відносин постачальників фінансових послуг з клієнтами; урегульованість діяльності фінансових установ та їхніх агентів при цифровому наданні фінансових послуг. Це сприятиме розширенню доступу громадян до глобального інформаційного середовища та знань в контексті пропозицій щодо визнання вільного доступу до мережі Інтернет фундаментальним правом кожної людини – цифровим правом.

3. Досліджено рівень охоплення населення фінансовими послугами в світі, бар'єри та обмеження щодо приєднання населення України до системи офіційного фінансового обслуговування, а саме визначено, що:

- рівень цифрового фінансового обслуговування в Україні залишається на відносно низькому рівні порівняно з європейськими країнами та країнами групи із середнім рівнем доходів населення відповідно до класифікації Світового банку – частка дорослого населення, що має доступ до офіційного фінансового обслуговування з використанням традиційних каналів та сервісів становить майже 60%, а на основі застосування цифрових каналів і сервісів – на рівні 11%;

- в цілому цифровізація фінансового посередництва позитивно впливає на доступ населення до фінансових послуг, проте існуючі бар'єри гальмують процес доступу населення до системи офіційного фінансового обслуговування, посилюючи процеси тезаврації та тіньового доступу надання послуг. Це актуалізує необхідність підвищення рівня обізнаності громадян щодо використання інноваційних фінансових продуктів та послуг, законодавчого та нормативного врегулювання надання інноваційних інструментів, використання окремих каналів.

4. Виходячи з вищезазначеного, доцільною є розробка рекомендацій, направлених на:

- уточнення державними регуляторами критеріїв визначення та переліку базових фінансових послуг, які можуть надавати фінансові установи на основі використання цифрових каналів і систем обслуговування;

– виявлення та усунення бар'єрів відсторонення окремих категорій споживачів від фінансового обслуговування;

– проведення моніторингу тарифів на базові та інноваційні фінансові послуги;

– розвиток інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури та цифрових технологій;

– розширення фізичної доступності споживачів до фінансових послуг шляхом збільшення точок доступу на основі розвитку фінансової інфраструктури та розширення цифрових каналів обслуговування з використанням цифрових бізнес-моделей діяльності банківських і небанківських фінансових установ;

– створення системи віддаленої ідентифікації клієнтів і розширення можливостей для небанківських фінансових установ користуватися послугами бюро кредитних історій;

– створення регуляторних умов для взаємодії банків і небанківських фінансових установ, розширення можливостей для суміщення окремих фінансових послуг, розширення переліку фінансових послуг, які можуть надавати агенти.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку досліджень є визначення концептуальних засад забезпечення розвитку елементів інфраструктури надання цифрових фінансових послуг в Україні.

Література

1. *UFA2020 Overview : Universal Financial Access by 2020* (2018) / The World Bank Group : website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020> (accessed 08 January 2020).

2. *Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року* / Міністерство фінансів України, Національний банк України та ін. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 08.01.2020).

3. *Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації* : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p> (дата звернення: 09.01.2020).

4. *Financial Inclusion Forum. Leaving No One Behind* (2019) / Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya-zadlya-ekonomichnogo-zrostannya-pidsumki-mijnarodnogo-forumu-z-finansovoyi-inklyuziyi-nikogo-za-bortom> (дата звернення: 10.01.2020).

5. Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність : економічний зміст та підходи до вимірювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 363–371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_4_46 (accessed 10 January 2020).

6. *A Digital Agenda for Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245&from=en> (accessed 13 January 2020).

7. *Payment aspects of financial inclusion* / The World Bank Group. Washington, D.C. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/806481470154477031/Payment-aspects-of-financial-inclusion> (accessed 13 January 2020).

8. Zimmerman J. M., Baur S. *Understanding how consumer risks in digital social payments can erode their financial inclusion potential*. CGAP Brief, Washington, DC. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/911891467994631836/pdf> (accessed 15 January 2020).

9. Klapper L., Singer D. the opportunities and challenges of digitizing government-to-person payments. *The World Bank Research. Observer*. 2017. No. 32 (2). P. 211–226. DOI: <https://doi.org/10.1093/wbro/lkx003>.

10. Gabor D., Brooks S. The digital revolution in financial inclusion : International development in the fintech era. *New Political Economy*. 2017. № 22 (4). Pp. 423–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298>.

11. Zveryakov M., Kovalenko V., Sheludko S., Sharah E. FinTech sector and banking business : competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*. 2019. № 175 (1-2). Pp. 53–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-09>

12. Єгоричева С. Фінансова інклюзія в рамках системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. *Фінансовий простір*. 2018. № 4 (32). С. 80–87. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/634/632> (дата звернення: 16.01.2020).

13. Науменкова С. В., Міщенко В. І., Міщенко С. В. Цифрові валюти у контексті суспільної довіри до грошей. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2018. № 2 (25). С. 305–316. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136869>.
14. *Financial inclusion is a key enabler to reducing poverty and boosting prosperity* / The World Bank Group : website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed 20 January 2020).
15. *G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion* / The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform : website. URL: <https://www.gpii.org/publications/g20-high-level-principles-digital-financial-inclusion> (accessed 20 January 2020).
16. *G20 Principles for Innovative Financial Inclusion* / The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform : website. URL: <https://www.gpii.org/publications/g20-principles-innovative-financial-inclusion-executive-brief> (accessed 22 January 2020).
17. Науменкова С. В., Міщенко С. В., Міщенко В. І. Особливості регуляторної ідентифікації фінансових компаній як фінансових посередників. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2019. № 1 (28). С. 390–401. DOI: 10.18371/fcaptp.v1i28.163387.
18. Lauer K., Timoty L. *Digital financial inclusion : implications for customers, regulators, supervisors, and standard-setting bodies* / Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) : website. February 2015. URL: <https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/Brief-Digital-Financial-Inclusion-Feb-2015.pdf> (accessed 24 January 2020).
19. *The Global Findex Database 2018* / International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. 2018. URL: <https://globalfindex.worldbank.org> (accessed 24 January 2020).
20. Naumenkova S., Mishchenko S., Dorofiev D. Digital financial inclusion : Evidence from Ukraine. *Investment management and financial innovations*. 2019. No. 16 (3). Pp. 194–205. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](https://doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18).

References

1. *UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020* (2018). World Bank Group: website. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020> (accessed 08 January 2020).
2. *Strategiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku [Strategy of Ukrainian financial sector development until 2025]*. Ministerstvo finansiv Ukrainy, Natsionalnyi bank Ukrainy ta in. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_eng.pdf?v=4 (accessed 08 January 2020).
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 67-r, 17.01.2018 [*On approval of the Concept of digital economy and society development of Ukraine on 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 67-r, 17.01.2018*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p> (accessed 09 January 2020) [in Ukrainian]
4. *Financial Inclusion Forum. Leaving No One Behind* (2019). The National Bank of Ukraine: website. Retrieved from: <https://finclusion.bank.gov.ua> (accessed 10 January 2020).
5. Naumenkova, S. V. (2015). *Finansova inkluzivnist: ekonomichniy zmist ta pidkhody do vymyriuvannia [Financial inclusivity: economic contents and the approaches to its assessment]*. Aktualni Problemy Ekonomiky – Actual Problems of Economics, 4 (166), 363–371. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_4_46 (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]
6. *A Digital Agenda for Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245&from=en> (accessed 13 January 2020).
7. *Payment aspects of financial inclusion* (2016). The World Bank Group. Washington, D.C. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/806481470154477031/Payment-aspects-of-financial-inclusion> (accessed 13 January 2020).
8. Zimmerman, J. M. & Baur, S. (2016). *Understanding how consumer risks in digital social payments can erode their financial inclusion potential*. CGAP Brief, Washington, DC. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/911891467994631836/pdf> (accessed 15 January 2020).

9. Klapper, L. & Singer, D. (2017). The opportunities and challenges of digitizing government-to-person payments. *The World Bank Research. Observer*, 32 (2), 211–226. DOI: <https://doi.org/10.1093/wbro/lkx003>.
10. Gabor, D. & Brooks, S. (2017). The digital revolution in financial inclusion: International development in the fintech era. *New Political Economy*, 22 (4), 423–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298>.
11. Zveryakov, M., Kovalenko, V., Sheludko, S., & Sharah, E. (2019). FinTech sector and banking business: competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*, 175 (1-2), 53–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-09>.
12. Yehorycheva, S. (2018). Finansova inkluziia v ramkakh systemy protyidii lehalizatsii zlochynnykh dokhodiv ta finansuvanniu teroryzmu [*Financial inclusion in the framework of criminal proceeds legalization and terrorism financing counteraction system*]. *Finansovyi prostir – Financial space*, 4 (32), 80–87. Retrieved from: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/634/632> (accessed 16 January 2020) [in Ukrainian]
13. Naumenkova, S. V., Mishchenko, V. I. & Mishchenko, S. V. (2018). Tsyfrovi valiuty u konteksti suspilnoi doviry do hroshei [*Digital currencies in the context of public trust to money*]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2 (25), 305–316. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136869> [in Ukrainian]
14. *Financial inclusion is a key enabler to reducing poverty and boosting prosperity*. The World Bank Group: website. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed 20 January 2020).
15. *G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion*. The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform: website. Retrieved from: <https://www.gpii.org/publications/g20-high-level-principles-digital-financial-inclusion> (accessed 20 January 2020).
16. *G20 Principles for Innovative Financial Inclusion*. The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform: website. Retrieved from: <https://www.gpii.org/publications/g20-principles-innovative-financial-inclusion-executive-brief> (accessed 22 January 2020).
17. Naumenkova, S. V., Mishchenko, S. V. & Mishchenko, V. I. (2019). Osoblyvosti rehuliatornoj identyfikatsii finansovykh kompanii yak finansovykh poserednykiv [*Features of regulatory identification of financial companies as financial intermediaries*]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1 (28), 390–401. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163387> [in Ukrainian]
18. Lauer, K. & Timoty, L. (2015). *Digital financial inclusion: implications for customers, regulators, supervisors, and standard-setting bodies*. Consultative Group to Assist the Poor (CGAP): website. Retrieved from: <https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/Brief-Digital-Financial-Inclusion-Feb-2015.pdf> (accessed 24 January 2020).
19. *The Global Findex Database 2018*. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. Retrieved from: <https://globalfindex.worldbank.org> (accessed 24 January 2020).
20. Naumenkova, S., Mishchenko, S. & Dorofiev D. (2019). Digital financial inclusion: Evidence from Ukraine. *Investment management and financial innovations*, 16 (3), 194–205. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](https://doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18).